УДК 82.091-14«19»

Лисенко Н. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Щербатюк В. С.,
старший викладач кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ МИТЦЯ У ТВОРЧОСТІ В. СТУСА ТА Р. М. РІЛЬКЕ

Анотація. У статті розглянуто питання інтерпретації образу митця у творчості В. Стуса та Р.М. Рільке. Порівняння особливостей розкриття теми митця в українській та зарубіжній літературах визначає шлях відповіді на питання про характер зв'язків творчості поетів. Зіставлення творів дає змогу показати самобутність індивідуальної манери кожного письменника у висвітленні теми дослідження.

Ключові слова: митець, міф, мистецтво, сонет, Орфей, буття, Бог, ліричний герой.

Постановка проблеми. Питання ролі митця в суспільстві було актуальним завжди. Адже митець є взірцем мудрості, гідності, чесного служіння справедливості, наслідування споконвічних законів моралі. До його слова прислухаються, за ним ідуть. Тому на ньому лежить надзвичайна відповідальність і за свою позицію та вчинки, і загалом за долю свого народу.

У світовій літературі кінця XIX–XX століть значне місце посіла тема мистецтва й митця. Творчість Райнера Марії Рільке (1875–1926) і Василя Стуса (1938–1985) належить до різних національних культур і літературних епох. Проте обом поетам притаманна схожість не лише в художній розробці певної тематики, а й у самій моделі, діалектиці образного осмислення глобальних проблем буття. За словами Лесі Кравченко, «Стус і Рільке перегукуються у щирості з читачем і собою, у відкритості форми, прагненні пізнати гармонію світу та гармонію власного ego» [1, с. 42].

Вітчизняними літературознавцями написано чимало праць, присвячених письменницьким здобуткам Р.М. Рільке та В. Стуса. Зокрема, поетичну спадщину В. Стуса досліджували Ю. Бедрик [2], М. Єгорченко [3], М. Жулинський [4], М. Кодак [5], М. Коцюбинська [6] та інші.

До творчості Р.М. Рільке звертались А. Березіна [7], Н. Марченко [8], О. Ніколенко [9], В. Стус [10]. Про зв'язки з Україною писав у своїй статті «Українські мотиви в поезії Рільке» Д. Наливайко [11]. О. Попов у статті «Майстер високої самотності» говорить про особливості світовідчуття Р.М. Рільке [12]. У спадщині В. Стуса та Р.М. Рільке залишається ще багато нерозгаданих таємниць. Філософська насиченість їх творів змушує замислитися над питаннями сенсу буття, ролі мистецтва, місця особистості у Всесвіті.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу різноманітної в жанровому та стилістичному відношенні поетичної творчості В. Стуса та Р.М. Рільке визначити особливості розкриття теми митця в українській та австрійській літературах. Досягнення мети забезпечується шляхом наукового розв'язання таких конкретних завдань:

1) виділити спільне й відмінне в зображенні образу митця у творах зазначених поетів;

2) показати самобутність індивідуальної манери кожного письменника у висвітленні теми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість В. Стуса не була моралізаторською настановою прийдешнім поколінням. Його поезію можна схарактеризувати як духовну медитацію, розкриття потенційних можливостей власного духу.

Предмет поетичних зосереджень митця для В. Стуса значимий віддавна. Уже в аспірантській статті «До проблеми творчої індивідуальності письменника» він нагадує класичні тези про вміння автора «вслухатися в предмет», «говорити мовою самого предмета» [5, с. 176]. Поет у В. Стуса стоїть на чатах «власного таланту». Тим часом «цей хист проклятий – віршувати на власну голову» підпорядковує «поетові» всього «тебе». Причому за «твоєю» ж згодою, бо:

Ти лиш за хистом полишав
право – обирати
собі дорогу. Бо не він,
а ти – був раб. Не блазнем,
а рудокопом. Домовин
таланту вічним в'язнем [13, с. 176].

В. Стус показує, що «в епіцентрі існування» суб'єктивність поета почувається, як «рура, // обабоки утята. Ні кінця, // ні краю власного тобі не знати, // а тільки чути, як чужі вітри // гудуть тобою й стонуть. Повідають // про зими людства…» [14, с. 27]. Так, поет потерпає від «чужих вітрів» і «зим людства». І все ж орудна іпостась чогось та варта, бо ж «людина в поетові ніби самокопленсується» [14, с. 36].

Стусів шлях до поезії загалом, до кожного вірша зокрема лежить у самоспогляданні й, за Сковородою, пізнанні самого себе. Але тут постає Стусів парадокс: шлях до себе, шлях перебування в собі веде водночас до пізнання життя взагалі. Заглиблюючись у себе, концентруючись на збагненні плинності свого внутрішнього «я», поет тим самим краще, ніж хто інший, досягає спромоги відтворювати світ, що йому протистоїть, у самій істоті цього світу атрибутів і проявів:

Ряхтить у вогнях телевежа,
рубінові на бризки лих,
за власні виходити межі
ти зможеш, мій любий, як зміг? [13, с. 487].

Душа поета воістину простриться: «… вірші йдуть, і йдуть, і йдуть, неначе кров із горла…». Пишуться, власне, уже не розрізнені поезії. Формальна розчленованість тут практично лише рудимент звички й традиції. У поезії В. Стуса поет самотній і його самотність страшна. Згадки про товаришів долі й недолі виняткові та винятково скупі. Поза ними єдина супутниця поета – самотність: «Безгоміння – геть туге, мов бич, обклало простір»; «Ми нібито обернені свічада – єдиновласну душу світлимо»; «Горе вірить тільки самоті» [15, с. 659].

В. Стус порівнює поезію із дзвоном, а поета називає пророком, який підносить творчий орган своєї душі вище за

власну фізичну оболонку, конфліктуючи з нею. Справжній митець, за Стусом, – це «брат волі», істинне «ім'я» якого «записане» в його творах:

Скажи мені ім'я своє, поете,
і я вгадаю, ачи ти
засяг у чорнім перелеті
своєї ярої мети,
що раптом може спалахнути
і без вогню, ти волі брат
чи свого духу супостат… [13, с. 170].

У поезії «Ти тінь. Ти притінь. Смерк і довгий гуд…» поет постає в образі Орфея. А служіння мистецтву перетворене на вічне горіння:

Горить твій слід – немов болід, як Тора,
і ти гориш – то вічний твій приділ.
Всеспалення. Твоє автодафе –
перепочинок перед пізнім святом,
як ворогу назвешся рідним братом –
і смерк розсуне лірою Орфей [15, с. 660].

Митець знаходить своє покликання в тому, щоб бути рожевою пелюсткою на кайданах людини, людства. Мало? Ні, безмежно багато. Бо пелюстка на кайданах знешкоджує кайдани, виявляє їхню безсилість, відкриває «добу прозрінь», творить поезію й поетизує світ.

Та дорога, та скрадна, що за перевал,
угонулась мороком
пам'яті.
Але Ти, Ти – пробуваєш, як Дівич-Дух,
і тремтиш, наче Спах-Сльоза,
як пелюстка на кайданах –
рожевієш.
Це і є, це і є, задля чого жив,
задля чого побачив світ,
довго зводився, шкереберть
падав, щоб освіжитись [15, с. 660].

Отже, у ліриці В. Стуса представлена неординарна постать митця. Властива йому моральна досконалість, глибинна повнота мислення, внутрішня суверенність стають свідченням філософського осмислення подій і явищ дійсності. Духовна домінанта як ключова ознака життєтворчої цілісності автора є мірилом внутрішньої гармонії з собою, здобутою в процесі особистісної еволюції.

Митець у Р.М. Рільке – це істинне та неперевершене віддзеркалення навколишнього світу, його органічна частина. Через те, що він у кожному своєму відбитку – поезії – роздаровує себе (і нічого не отримує натомість), митець втрачає дорогоцінний час і не встигає побудувати власне щастя. Тому ми знаходимо його розпорошеним у речах:

Де мій притулок, тепло й любов?
Я без місця в житті зостався.
Всі ті речі, яким віддався,
Віддають мене світу знов [16, с. 109].

Рядок «Де мій притулок, тепло й любов?..» суперечить природі мистецтва: однією з особливостей поезії та її переваг якраз і є те, що вона всеоб'ємна, у ній – увесь світ, а отже, будь-яка сфера буття, а в деяких випадках і небуття, є її домом. Але в цій поезії Р.М. Рільке абсолютно правильно виразив свою думку відповідно до ідейного задуму.

Процес створення митцем свого твору представлений у сюжетній поезії «Гора». У ній ілюстративно та поетично Р.М. Рільке показав шлях, помережаний чорними й білими смугами, що його проходить митець у пошуках найдосконалішої форми вираження своєї ідеї. І коли знаходить, то здивований своїм відкриттям і проглядає з-за кожної його риси.

Одним із символічних образів митця у Р.М. Рільке є дерево з листям. Коли творча особистість помирає, вона забирає з собою в небуття матеріальну та духовну репрезентацію буття, а її неживе тіло порівнюється в уяві австрійського поета зі стиглим плодом, який беззастережно зазнає дії неперехідних законів зіпсування та руйнації:

О, лик його – то весь безмежний світ,
Що марно горнеться до нього нині,
А машкара, що вкрила лик людині, –
Вона чутлива й ніжна, наче плід,
Приречений загинути у тлінні [16, с. 102].

Ще одним символічним образом поета в австрійського письменника є пес. У однойменній поезії останній є своєрідним мандрівником у «колекції» буття, яке ніколи не стоїть на одному місці, а постійно рухається, змінюється. Митець теж подорожує в часі, вибираючи свою ланку на кожному його відрізку та віддаючи йому частину самого себе, але не зупиняється на досягнутому, бо інакше він просто не був би тим, ким він є, – митцем.

Один із найкращих творів збірки «Нові поезії» (1907–1908) – вірш «Орфей, Еврідіка, Гермес». У ньому Р.М. Рільке вперше у своїй поезії звертається до образу міфологічного співця Орфея, який відіграватиме значну роль у його наступних творах. Для австрійського поета легендарний Орфей був символом високої поезії, і не випадково самого Р.М. Рільке називають Орфеєм XX століття.

Орфей у Р.М. Рільке, як і у В. Стуса, постає в найсуттєвішій своїй міфічній іпостасі – як поет, співець, що має надзвичайну силу над усім. Водночас письменник надає цьому образові й риси, зумовлені його власною естетикою. Орфей Р.М. Рільке – це втілення пісні, яка розлита у природі, у світі «речей», і заразом узагальнений символ мистецтва.

Мистецтво Орфея зображується як спосіб його існування. Без ліри немає Орфея, без співу він не уявляє свого життя. Однак і світ без нього, на думку Р.М. Рільке, неповний, бо світ позбавлений гармонії, адже в ньому не лунають пісні, він не має свого «здійснення», «пояснення», «мети». Тому мистецтво Орфея належить як світу буденному, земному, реальному у своїй щоденній коловерті, так і вічному, оскільки мистецтво – шлях до вічності, до того, що непідвладне часові, до глибинної таїни буття: «Орфей іде, куди шляхів немає». Спів Орфея життєдайний і дзвінкий, він призначений для людства, щоб вдихнути в нього нові сили до життя.

Славлення! Той, кого ти вподобило,
вийшов, мов мідь із руди, мовчазний.
Серце його, це зужите чавило,
людям неспинно цідило напій.
Тлін над тим голосом буде не владний,
скоро він волю Господню явив... [17, с. 3].

На думку Р.М. Рільке, через мистецтво людство знаходить себе і своє справжнє буття. Воно єднається зі світом, речі набувають духовного змісту. Мистецтво Орфея – гуманістичне, людяне, бо воно слугує гармонізації життя. А образ Орфея стає символом культури, у центрі якої стоїть людина, яка здатна одухотворювати навколишній світ, наповнювати його теплом свого естетичного почуття, відкривати в ньому вищий смисл.

Образ Орфея також втілює думку про вічність мистецтва: його пісні трансформуються в одухотворені образи, плоди природи й людських рук, а порівняння Орфея з Богом також підкреслює думку про те, що справжнє мистецтво не

вмирає ніколи. Воно й після смерті живе і в такий спосіб перемагає її.

Ти ж, о божественний, ти й до останку співаєш,
хоч опав тебе тлум знавіснілих менад.
З-поміж руїн, як будівлю, ти спів воздвигаєш,
глушить гамори дикі чудовий твій лад.
Ні голови, ні ліри твоєї не вразять вони.
Скільки б гострим камінням у серце твоє не
жбурляли –
з нападом кожним лише ніжні ставали,
слух їм відкрило дрижання твоєї струни.
Нарешті вони тебе вбили в помсті сліпій,
але відлуння твоє і в левах, і в скелях чути,
птаство і крона дерев слухають відгомін твій.
О Боже загублений! Ти – слід нескінченний в імлі,
а що роздерла тебе ворожнеча прелюта –
то придбали ми слуху й стали устами землі [17, с. 2].

Отже, міфічний образ Орфея в сонетному циклі Р.М. Рільке набуває не тільки нового звучання, а й поставлений автором у зовсім інший контекст – не античний, а сучасний, у контекст духовної атмосфери ХХ століття, що викликала в письменника глибоку тривогу. Проте Орфей, тобто мистецтво, стверджує поет, здатне повернути цьому світові гуманістичний зміст. Проклавши для себе стежку в царство смерті й повернувшись назад, рільківський Орфей віднайшов трансцендентний зв'язок між земним і потойбічним світами, здійснивши місію посередника. А це, на думку поета, і є покликання митця – сягати в неможливе й здобутим там духовним досвідом живити мистецтво, підтримувати зв'язок між світами живих і померлих, між буттям і творчістю, і в такий спосіб утверджувати світову гармонію.

Р.М. Рільке, порівнюючи митця з деревом, віднаходить у мистецтві сили для зростання роду людського вгору, до вищих істин. На його думку, поет – це Божий посланець, який наповнює моральним сенсом все навкруги і «як янгол позначає двері тих, хто буде врятований, легким дотиком торкається душі людини, допомагаючи їй усвідомити вічність» [18, с. 30]. Його Орфей виконує роль будителя чутливості до рухів краси й добра, апелює до прихованої в нетрях душі здатності розуміти й любити прекрасне.

Висновки. У творчості Райнера Марії Рільке та Василя Стуса є багато спільного. Це два Орфея, два митця, які своїми поезіями довели, що мистецтво – це вічна категорія буття духу, стрижень свідомості часу. Пропорції здібності в цих двох непересічних особистостях поєднуються зі здатністю залишатися в реальному світі та творити заради його збереження.

Чітка життєва позиція – «і бути для себе цілим світом, і все знаходити в собі» (вислів Р.М. Рільке – авт.) – один із пунктів, щоріднить обох поетів. Визначаючи призначення митця й поезії, Р.М. Рільке закликав до художнього осягнення людиною власних «внутрішніх будівель», усвідомлював їхню «вищість» навіть «за статуї й храми». Саме в такому самоусвідомленні відбувається за Стусовим визначенням «дозрівання серця», а отже, самонародження митця. Яскравим поетичним втіленням такого «дозрівання серця» став образ Орфея в Р.М. Рільке.

Р.М. Рільке вважав: щоб творити, митець мусить «вмерти» для життя, як вмирає для життя Орфей, відроджуючи кохану в мистецькому міфі, – силою власного співу. Стусова дорога у вічність була прокладена подібно. Уся його поезія, усе замуроване мистецтво – це біль страдницької душі й водночас воля, незламність духу і віра.

Ліричні герої В. Стуса й Р.М. Рільке є прикладами того, що високе мистецтво неможливе без страждання. Страждає людина, що прагне наблизитися до Бога; страждає митець, і це надає йому сили й натхнення. Митець самотній, так само як і Бог. Мистецтво здатен зрозуміти не кожний, пізнати свою сутність і призначення теж важко. Але ліричний герой Р.М. Рільке й сам В. Стус свідомо зрікаються цього земного існування на користь справжнього духовного життя.

Література:

1. Кравченко Л.. Феномен майстерності Стуса-перекладача. На матеріалі поезій Р.М. Рільке / Л. Кравченко // Дивослово. – 2008. – № 1. – С. 53–58.
2. Бедрик Ю.І. Василь Стус : проблема сприймання / Ю.І. Бедрик. – К. : ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. – 80 с.
3. Єгорченко М. Час творчості В. Стуса / М. Єгорченко // Сучасність. – 2004. – № 2. – С. 131–145.
4. Жулинський М.Г. Із забуття – в безсмертя : (Сторінки призабутої спадщини) / М.Г. Жулинський. – К., 1990. – 447 с.
5. Кодак М. Поет – орудна іпостась життя. Читаючи «Час творчості» Василя Стуса / М. Кодак // Київ. – 2006. – № 5. – С. 175–185.
6. Коцюбинська М. Стусове «самособоюнаповнення» / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1995. – № 6. – С. 137–144.
7. Березина А.Г. Поэзия и проза молодого Рильке / А.Г. Березина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 183 с.
8. Марченко Н. Рільке й Україна : до вивчення творчості поета у зіставленні з українським культурним світом / Н. Марченко // Вікно в світ : методика викладання. – 1998. – № 2. – С.44–60.
9. Ніколенко О.М. Вивчення поезії ХХ ст. в школі : Гійом Аполлінер, Райнер Марія Рільке : [посібник для вчителя] / О.М. Ніколенко, Ю.В. Бардакова. – Харків : Веста. Видавництво «Ранок», 2003. – 272 с.
10. Стус В. Палімпсест : вибране / В. Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
11. Наливайко Д. Українські мотиви в поезії Рільке / Д. Наливайко // Жовтень. – 1971. – № 10. – С. 135–147.
12. Попов О. Майстер високої самотності / О. Попов // Сучасність. – 1994. – № 7–8. – С. 19–31.
13. Стус В. Час творчості = Dichtenszeit / В. Стус / упорядкув. та післямова Д. Стуса. – К. : Дніпро, 2005. – 702 с.
14. Стус В. Золотокоса красуня : вірші / В. Стус. – К., 1992. – 48 с.
15. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» В. Стуса / Ю. Шевельов // Українське слово : в 4 кн. – Кн. 3 : Культурно-історична епоха соцреалізму (тоталітаризму) і активного його супротиву (антитоталітаризму) – 1941–1991 рр. : хрестоматія укр. літератури та літ. критики ХХ ст.: [навч. посіб.] – К., 2001. – 800 с.
16. Рільке Р.М. Поезії / Р.М. Рільке. – К. : Дніпро, 1974. – 279 с.
17. Рільке Р.М. Поезії / Р.М. Рільке // Зарубіжна література. – 2000. – № 11. – С. 1–4.
18. Назарець В.М. Матеріали до вивчення творчості Рільке / В.М. Назарець, Є.М. Назарець // Зарубіжна література. – 2006. – № 10. – С. 29–31.

Лысенко Н. В., Щербатюк В. С. Художественное моделирование образа мастера в творчестве В. Стуса и Р. М. Рильке

Аннотация. В статье рассмотрено вопрос интерпретации образа художника в творчестве В. Стуса и Р. М. Рильке. Раскрывая особенности темы мастера в поэзиях названых авторов, выделяются однотипные черты. Показано самобытность индивидуальной манеры каждого поэта.

Ключевые слова: художник, мастер, миф, искусство, сонет, Орфей, бытие, Бог, лирический герой

Lysenko N., Shcherbatyuk V. Literary modeling of artist image in V. Stus and R. M. Rilke's works

Summary. The article is devoted to the problem of the interpretation of the artist image in V. Stus and R. M. Rilke's works. The comparison of features of the artist topic in the Ukrainian and foreign literatures is to determine the path of the answer to question about the essence of poets' relations. The matching of works can show the identity of each writer's individual manner in reporting the research topic.

Key words: artist, myth, art, sonnet, Orpheus, being, God, persona.